

Ideologija ir stabmeldystė

Dainius Razauskas

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
The Institute of Lithuanian Literature and Folklore
Antakalnio g. 6, Vilnius, LT-10308
dainius.razauskas@lnkc.lt
<https://orcid.org/0000-0003-3387-8509>

Santrauka. Per pastaruosius kelerius ar net jau keliolika metų autoriaus paskelbta ištisa eilė straipsnių, tiesiogiai ar netiesiogiai kalbančių apie pasaulio *sutvėrimą* ir paties šio žodžio pagrįstumą šiuo atžvilgiu: *sutverti* reiškia ne tik ‘pastatyti tvorą, apsupti tvorą’ ar pan., bet ir ‘sutirštinti, sustandinti, sukietinti, sutvirtinti’, ir ‘pagauti, suimti, sugniaužti ranka’, ir visos šios reikšmių atšakos su atitinkamais mitiniais vaizdiniais sudaro tradicinį pasaulio sutvėrimo vaizdą. Tačiau tiek pats pasaulio sutvėrimas, tiek mažesnio masto veiksmai bei vyksmai, nusakomi įvairiomis veiksmožodžio *sutverti* reikšmėmis, turi ir neigiamą pusę – mena sąstingį, sustabarėjimą, užkietėjimą, su(si)kaustymą, gyvybinės tėkmės stabdymą bei tvenkimą. Tokiu atveju tai, kas tapo pernelyg *su-tverta*, pasidaro būtina *iš-tverti*. Naglio Kardelio žodžiais tariant, pasaulį „žmogus gali *iš-tverti* dvejopai: pasitelkęs kalambūrą, pasakyčiau, kad žmogus pasaulį arba *iš-tveria*, t. y. iškenčia, pakelia, tiesiog išbūva kantriai atlaikydamas jo svorį, arba *iš-tveria*, t. y. išardo, suskaldo, papildamas į šipulius tai, ką Dievas buvo *su-tvėręs*“ (Kardelis 1998: 40; išskyrimai N. K.), arba veikiau ką pats buvo *su-tvėręs* Dievo vardu. Taigi žmogus arba pasilieka apibrėžtame *tvariame* pasaulyje, kartu įkalinęs jame savo sielą, arba nebeapsikentęs pagaliau paleidžia gniaužtus ir nubunda į *nestveriantį* sąmoningumą, nebestingstančią gyvą sąmonę, grįžta į pirmapradž *nesutvertąją* būtį. Tokia mąstymo ir vilties kryptis pasaulio atžvilgiu yra eschatologiška, t. y. nutaikyta į pasaulio pabaigą, o asmens atžvilgiu – soteriologiška, t. y. nutaikyta į išsilaisvinimą, į laisvę, kuri šia prasme yra tiesioginė *sutvėrimo* priešybė. Pats *sutvėrimas* ir *sutvertumas* įvairiais atžvilgiais tokiu atveju suprantamas neigiamai – kaip laisvės priešprieša ir išsilaisvinimo kliūtis. Esminės jo apraiškos vidiniame pasaulyje – ideologija ir stabmeldystė. Straipsnis tiesiogiai tęsia du ankstesnius – „Be pagrindo, be atramos. Dvasiniai *su-tvėrimo* ir *iš-tvėrimo* kontekstai“ (Razauskas 2022a) ir „Idėjos, idealai ir ideologijos“ (Razauskas 2022b).

Pagrindiniai žodžiai: (sąmonės) stabarėjimas, stabmeldystė, ideologija, religijotyra.

Ideology and Idolatry

Abstract. A series of articles has already been published in recent years by the author on the notion of cosmogony as implied by Lithuanian term for it, *sutvėrimas*. This polysemous term has at least three gross branches of meanings: not only the most usual ‘fencing (in, off, around)’ but also ‘coagulation, solidifying, hardening’ and ‘catching, clenching (by hand)’, and all of these meanings are reflected in traditional views of creation. However, both the very cosmogony and still more various processes of smaller scale corresponding to different meanings of *sutvėrimas* (and the verb *sutverti*) may have also negative sense, that of stagnation, hardening, stiffness, stop of the life flow. Hence the notion of freedom, conversely, as softening, thawing,

Received: 06/6/2022. Accepted: 18/8/2022

Copyright © 2022 Dainius Razauskas. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

melting and free flow. Therefore, human being either stays in this definitively hardened world which has become a prison to his soul or begins to loosen his grip on it and to thaw gradually himself. On the cosmic scale, this hope and objective is eschatological, and on the personal scale, soteriological, that is, aimed at deliverance and freedom which in this sense is the opposite of cosmogony. The very 'createdness' in its different hues then is conceived negatively, as 'madeness' and artificiality, as antithesis of freedom and obstacle to it. And its principal manifestations in the inner world, then, are ideology and idolatry, the two aspects of one and the same phenomenon looked at from slightly different angles. That is exactly the subject of this article (which continues two previous, "Without ground, without support" (Razauskas 2022a) and "Ideas, Ideals, and Ideologies" (Razauskas 2022b)).

Keywords: stagnation, ideology, idolatry, religious studies.

Šiame straipsnyje nenagrinėjamas religijos santykis su ideologija – dėl jo iš esmės pritarčiau Andriui Bielskiui. Ypač pažymėtina jo išvada, kad nors religija iš esmės yra šis tas daugiau nei ideologija, bet kokio „tikėjimo įvykio kalbinė artikuliacija, institucinis jos įtvirtinimas visuomet būna *ideologizuotas*, nes linkęs *sustabarėti*“ (kursyvas – D. R.) (Bielskis 2020: 129). Nesikabinėjant prie kalbinės artikuliacijos ir suinstitucinimo (iš tikrųjų „stabarėjimas“ prasideda viduje, kaip sąmonės priklausomybė nuo minčių), šiuo sakiniu Bielskis nevalingai užčiuopė kaip tik dabartinio mano straipsnio temą – santykį tarp ideologijos ir (sąmonės) *stabarėjimo*, pasireiškiančio (vidinių) *stabų* – sustingusių idėjų „garbinimu“.

Žodžiai *idėja* ir *ideologija*, taip pat *idealas* yra perimti ir nevienodu laiku išplėtoti iš senovės graikų kalbos daiktavardžio *ιδέα* 'sąvoka, mintis', pirmine reikšme – 'vaizdas, vaizdinys', o šis savo ruožtu pasidarytas iš veiksmazodžio *εἶδω* (bendratis *ιδεῖν* arba *ειδέναι*) 'stebėti, žiūrėti, matyti' (ir iš čia – 'žinoti'); tos pačios šaknies ir daiktavardis *εἶδος* 'išvaizda, vaizdas, pavidalas' (lietuvių kalboje jį tiksliai atitinka *vaĩdas* 'vizija, tariamas vaizdas' bei tiesiog 'vaizdas, atvaizdas', taip pat *veĩdas* pirmine reikšme 'pavidalas, išvaizda' bei 'paveikslas, atvaizdas'); tos pačios šaknies ir priesaginis vedinys *εἶδωλον* pirmine reikšme 'atvaizdas, vaizdinys', taip pat 'išsivaizdavimas, vaidenimasis' bei 'vaiduoklis' (lietuvių kalboje jį tiksliausiai atitinka *vaiduolis* 'vaiduoklis', taip pat *vaĩdalas*, *vaĩdelas* 'vaiduoklis, šmėkla', *vaĩdulas* 'vaiduoklis' bei 'vaidinys, vaizdinys', *vaidulỹs* 'vaiduoklis' bei 'vaidenimasis', galų gale ir *vaiduõklis*; latvių kalboje visai tiksliai – *veĩdols* 'figūra, pavidalas, atvaizdas'); pritaikytas dievybei, kaip 'dievo, dievybės atvaizdas ar vaizdinys', šis graikų *εἶδωλον* įgavo dar ir kitą reikšmę – 's t a b a s', ir kaip tik iš jo galų gale radosi tokie įvairių Europos kalbų stabą žymintys žodžiai kaip lo. *ĩdõlum*, pranc. *idole*, angl. *idol*, vok. *idol*, ru. *ĩdõl* ir kt.¹

Įdomu, kad pirmuosiuose lietuviškuose raštuose verčiant lotynų *idolum* dar pavartojamas giminiškas *veĩdas*, kaip antai Konstantino Sirvydo „Trijų kalbų žodyne“ (*Dictionarium*

¹ Buck 1949: 1491, Nr. 1; Derksen 2015: 495; Fraenkel 1965: 1179–1180, 1212–1213; Frisk 1960: 452–453, 708; Klein 2003: 364, 365; Kluge 1999: 393; Karulis 1992: 500; OEE: 227; Pfeifer 2004: 571; Pokorny 1959: 1125–1127; Platonas 1999: 169–171, 184; Sabaliauskas 1990: 16; Smoczyński 2007: 727–728; Фасмер 1996 I: 312; II: 117; Черных 1999: 336–337 ir kt.; taip pat žr. LKŽ XVII: 832, 833, 834, 840, 845–846; XVIII: 505; ДГРС: 460–461, 809; trumpai Razauskas 2006: 225–226. Kitu atžvilgiu šios šaknies vediniai autoriaus neseniai nagrinėti knygoje Razauskas 2016: 247–255.

trium lingvarum, 1642), kur lotyniškuosius *Simulacrum, i d o l u m, signum, statua* atstoja lietuvių *Ve i d a s, ženklas pagonių dievo, stulpas pagoniško dievo*².

Pamatinė apibendrinta šios šaknies reikšmė yra ‘regėjimas’ arba ‘kas regima, reginys’. Išorėje – tai regimieji daiktų pavidalai ir jų sudaryti v a i z d a i, viduje – „minčių pavidalai“, v a i z d i n i a i, *idėjos*. Tad kaip išorinis dievo atvaizdas, pagal apibrėžimą, yra stabas, taip atitinkamas nematerialus stabas yra vidinis dievo vaizdinys, „dievo idėja“. Kaip tik šia reikšme senovės graikų vartotą žodį *ιδέα* liudija, pavyzdžiui, Martyno Heidegerio (Martin Heidegger) pacituotas ir išverstas Protagoro sakiny: *peri men theōn uk echō e i d e n a i, uth' hōs eisin, uth' hōs uk eisin, uth' hopoioi tines i d e a n* „Apie dievus aš negaliu žinoti (t. y. graikiškai: ką nors ‘išvysti’), ar jie yra, ar jų nėra, nė kokios jie išvaizdos (*idea*)“³.

Taigi *idėjos* – tai savotiški vidiniai stabai (*īdōla, εἰδωλα*), o *ideologija* – vidinė stabmeldystė (*īdōlōlatrīa, εἰδωλο-λατρεία*).

Paminėtina šivaistų „Vidžniana-bhairava tantros“ ištrauka (skirsnis 146): „Meditacija – tai nenukrypstanti būdra be v a i z d i n i o, be a t s p i r t i e s. Susitelkimas d i e v o a t v a i z d a n su kūnu, akimis, burna ir rankomis – ne meditacija“; ir komentatoriaus paaiškinimas: „Be v a i z d i n i o reiškia be s t a b o.“⁴ Savais žodžiais dabar ši sakinį galėtume persakyti taip: „Meditacija – tai nepalaujamas sąmoningumas be atramos, be idėjos. Susitelkimas į stabą, idėją – ne meditacija.“

Panašiai kalba XX a. indų dvasinis veikėjas Šriramas Šarma (angl. Shriram Sharma): „Daugeliui žmonių patogiausia sutelkti sąmonę į materialų daiktą, t. y. stabą ar dievybės atvaizdą. Nes žmogaus protas paprastai nėra pakankamai išlavintas, kad sugebėtų ilgėliau išlikti susitelkęs be regimo, apčiuopiamo simbolio. Tačiau nuoširdžių pratybų dėka žmogus suvokia Dievą esant viduje ir išmoksta jį medituoti be išorinio simbolio, be išorinės atramos.“⁵ Galų gale – ir be vidinio simbolio, vidinės atramos, idėjos, idealo, ideologijos.

Būtent taip moko XVII a. tibetietis budistas Takpò Tašī Namgjelis (angl. Takpo, Dakpo Tashi Namgyal): „Erdvė neturi jokios atramos. Tad ir medituotojui nedera savo sutelkto dėmesio nei įremti į kokį nors [išorinį] daiktą, nei pasidaryti jam vidinę atramą iš kokio nors vaizdinio, tiek vaizduotėje regimo, tiek neregimo.“⁶ Taigi – nesilaikyti įsiremus jokios idėjos, jokio idealo, jokios ideologijos.

Pasak Namgjelio cituojamo senovės indų (tikėtina IX a.) budistų dvasinio didžiūno Sarahos: „Sutelktą dėmesį įremti į vaizdinį, kad ir kokį – kliūtis išsilaisvinimui.“⁷ Užtat: „Medituoti ką nors – tai nemedituoti. [...] Medituoti dera be jokio konceptualaus vaizdinio“; tiesiog: „Stebėk! Be paliovos stebėk! Bet nestebėk nieko. / Medituok! Be paliovos medituok! Bet nemedituok nieko.“⁸

² BRMŠ III: 474, žr. 472; rašyba mano sunorminta pagal LKŽ XIII: 1024.

³ Heidegeris 1992: 161.

⁴ Vijñāna-bhairava 1991: 134–135.

⁵ Sharma 2014: 104.

⁶ Namgyal 1993: 334.

⁷ Namgyal 1993: 302, plg. 273.

⁸ Namgyal 1993: 273, 276, dar žr. 315, 328.

Meditaciją suprantant ne kaip dirbtinį laikiną užsiėmimą, o kaip pamatinių sąmonės nuostatų ir būsenų nuolatinę priežiūrą, šiuose patarimuose galima išvelgti nuorodą į esminę takoskyrą tarp dviejų kertinių būties galimybių, dviejų gyvenimo būdų ir kultūros raidos krypčių (Vytauto Donielos „uždaroji“ ir „atviroji dvasia“⁹). Viena iš jų atstovauja stambeldystei – kita gyvam sąmoningumui; viena išreiškia ir plėtoja poreikį turėti tvirtą pagrindą, atramą, taigi ideologiją – kita pratinasi būklei be atramos, takumui ir laisvei; viena atitinka plačiausia prasme *sutvėrimą* – kita *ištėrimą*.

Budizmo požiūriu, ne kas kita kaip toks sustingęs savęs paties vaizdinys yra *ego* – savotiškas savęs paties stabas, savęs idėja, atstojanti ir užstojanti poreikį save iš tikrųjų pažinti. Pasak Rinpočės Sogjelio (angl. Sogyal Rinpoche): „Taigi *ego* yra savosios tapatybės pažinimo stoka, pražūtingas trūks plyš kabinimasis už paskubomis susikurto ir laikino savęs *v a i z d i n i o* [...]. *Ego* tibetiškai vadinamas *dak dzin* – ‘sikibimu į save’. Taigi jis apibūdinamas kaip nepaliamas kabinimasis už klaidingo vaizdinio ‘aš’ ir ‘mano’, ‘aš’ ir ‘kitas’, taip pat už visokių sąvokų, *i d e j ū*, troškimų ir veiksmų, kurie tą klaidingą vaizdinį palaiko.“¹⁰ Kaip Justino Kubiliaus vidinis „*v e i d a s* – tai ir kažkokia nuo visų giliai slepiama, bet žmogaus vis dėlto turima *i d e j a*“¹¹.

Kadangi *ego* palaikanti atrama turi būti kiek tik įmanoma *tvirta*, „objektyvi“ ir „neginčytina“, niekas kitas tam netinka taip gerai kaip dievybės stabas. Užtat tai du vienos lazdos galai: viename giliai įstingęs egoizmas, savimeilė – kitame stambeldystė, paviršiuje galinti pasireikšti uoliu „pamaldumu“, „atsidavimu“ ir net „pasiaukojimu“, bet visuomet savos ideologijos, taigi galų gale – savo naudai.

Tikroji stambeldystė visada yra vidinė. Išorinis, daiktinis dievo atvaizdas visai nebūtinai turi virsti stabu – tai gali būti paprasčiausias meno kūrinys, galbūt net vykęs ir įkvepiantis. Lemtingas skirtumas vis tas pats – ar jo *tveriamasi*, ar juo remiamasi, ar jis ideologizuojamas. Panašiai žmogaus portretas ar nuotrauka visai nebūtinai teigia ir *virtina* jo *ego* – tik tuomet, kai su ja (vogčia ar atvira) tapatinamasi, nelyg mėginant ją pakeisti save gyvą. Užtat stambeldystės klausimo perkėlimas išorėn, į daiktiškus atvaizdus, savaime išduoda slaptą ketinimą išsaugoti ją viduje, ir kuo aršesnis, tuo godžiau.

Svarbiausia ikonoklastų (Dievo ir šventųjų atvaizdų naikintojų) klaida Algis Uždaviny's labai taikliai įvardijo „naivų įsitikinimą, kad fizinis atvaizdas yra stabas, o mentalinis atvaizdas – ne. Nepaisant paniekos medžiagai ir medžiaginių stabų baimės, būtent ikonoklastinės pakraipos religinėms bendruomenėms būdinga pati medžiagiškiausia, vaikiškiausia ir labiausiai sužmoginta Dievo samprata. Tai liudija beatodairiškas budistinių skulptūrų sunaikinimas talibų valdomame Afganistane“¹². Ar dar neuosti spirginamos žmogienos kvapas? XII–XIII a. persų musulmonų poeto Farydo Ataro žodžiais: „Jie iš tikrųjų – stambeldžiai, pačius save tegarbinantys.“¹³

⁹ Doniela 1961: 28.

¹⁰ Sogjalas 2011: 131–132.

¹¹ Kubilius 2011: 105–106.

¹² Uždaviny's 2006: 152.

¹³ Meier 1960: 302, išn. 113.

Ir budizmas čia veikiausiai ne atsitiktinis. Mirčia Eliadė (Mircea Eliade) pažymi: „Atidžiau įsigilinus pasidaro aišku, jog Buda atmetė visas anuometes filosofijas ir asketizmus todėl, kad laikė juos *idola mentis*, atitveriančiais žmogų nuo galutinės tikrovės – vienintelės tikros nesąlygiškos esmės.“¹⁴ Lotynų vns. *idolum mentis* – tai tas pats Uždavinių ką tik minėtas ‘mentalinis atvaizdas’, lietuviškai – ‘minties veiduolas’ ar ‘mentos stabas’. Šie *idola mentis* ir sudaro *ideologiją* – iš mentos stabų sukaltą sielos aptvarą, tikrąją vidinę stabmeldystę.

Čia tiks Herberto Giunterio (Herbert V. Guenther) cituojama Sarahos „Dainų“ ištrauka: „Visi, kas tiki konkrečiais daiktais, yra, kaip sakoma, tarsi galvijai. / Bet tie, kas tiki abstrakčiais daiktais, – dar bukesni užu anuos.“¹⁵

Vis dėlto, jeigu šią įžvalgą priskirsime išimtinai budizmui ir tuo išskirsime jį iš kitų dvasinių mokymų, iškart patys atsidursime ideologijos gniaužtuose. Nes iš tikrųjų tokios įžvalgos kyla ne iš vieno ar kito mokymo, o iš pačios gyvos sąmonės, vos tik ji liaujasi savo mokymo *tvertis* ir jo akiai *įsitvėrusi* laikytis (dvasiniai mokymai šiuo atžvilgiu skiriasi tik tuo, kiek jie leidžia ar gal net ragina patys save peržengti). Kaip sakė budistas Čiogjamas Trungpa (angl. Chögyam Trungpa): „Nacionalizmas, komunizmas, egzistencializmas, krikščionybė, budizmas – visi siūlo mums tapatybes, elgesio taisykles ir interpretacijas, koku būdu ir kodėl viskas yra taip, kaip yra.“¹⁶

Todėl būtina pridurti atitinkamą krikščionio širdyje gimusią įžvalgą. Pasak vienuolio trapisto Tomo Merton (Thomas Merton), „kai esame gerai įsisauginę, jog įvaizdžiai, simboliai ir meno kūriniai tėra materialūs, juos naudojame laisviau ir mažiau rizikuojame suklysti būtent todėl, kad suvokiame jų prigimties ribotumą. Žinome, kad jie tegali būti priemonės siekiant tikslo, ir nepaverčiame jų stabais. Atvirkščiai, šiandien daug pavojingesnė pagunda i d è j o m s i r i d e o l o g i j o m s suteikti s t a b ū statusą, g a r b i n t i j a s dėl jų pačių“¹⁷. Tik susiaurinimas į „šiandien“ čia visai nereikalingas.

Ideologija kaip „idėjų garbinimas“ ir yra tikriausioji stabmeldystė. Juolab kad iš už idėjų ir ideologijų, nepaisant išorinės, paviršinės pastarųjų amžių sekuliarizacijos, tebekyšo senieji dievai.

Pasak archetipinės psichologijos pradininko Džeimso Hilmano (James Hillman), „kandangi d i e v a i mūsų psichėje pasireiškia per i d è j a s, tai užsiėmimas idėjomis bent iš dalies tėra religinis užsiėmimas [...]. Per idėjas mes turime dievus savo mintyse, turime juos omenyje. [...] Kiekvienas dievas – tai tam tikras buvimo būdas, santykis su būtimi ir atitinkamas idėjų rinkinys. Kiekvienas dievas projektuoja savitą dieviškąją logosą, praveria sielos akį taip, kad ji regi pasaulį tam tikru ypatingu kampu. Tasai dievas nustato mūsų subjektyvią žiūrą taip, kad regėtume pasaulį atitinkamai jo idėjoms“¹⁸.

¹⁴ Eliade 1975: 158.

¹⁵ Guenther 1972: 86.

¹⁶ Trungpa 1973: 6.

¹⁷ Merton 2005: 104–105.

¹⁸ Hillman 1992: 129–130.

Užtat gilus mąstymas, ypač meditacija, kaip nepaliaujamas būties pagrindų ir pamatinių sąmonės nuostatų permaštymas, yra savotiška gyva „dievoveika“ (teurgija). O įsikabinimas į kurį vieną idėjų rinkinį, jį pavertus ideologija, – tai sąstingis, prilygstantis vieno dievo garbinimui, pavertus jį stabu. Šia prasme monoteizmas ir stambeldystė yra sinonimai.

Religinę ideologijų dėmenį ne kartą yra pabrėžęs ir Karlas Gustavas Jungas (Carl Gustav Jung): „Mus bauginę dievai tik pakeitė vardus – nūnai jie rimuojasi su *-izmais*.“¹⁹ „Kaip rodo istorija, religinės idėjos būna įkrautos itin įtaigia emocine galia. Joms aš savaiame priskiriu ir visas *représentations collectives* [kolektyvinius vaizdinius] – tiek visa, kas žinoma iš religijų istorijos, tiek visa, kas turi galūnę *-izmas*. Nes tai tik denominuotų religijų šiuolaikinis variantas. Žmogus gali būti nuoširdžiai įsitikinęs neišpažįstą jokių religinių idėjų“, tačiau „pats jo materializmas, ateizmas, komunizmas, socializmas, liberalizmas, intelektualizmas, egzistencializmas ar kas ten dar – liudija priešingai.“²⁰ Religiškai kalbant, pats Velnias „slapstosi po visais idealizmais, po visais tais *-izmais*, o pražūtingiausias iš jų yra doktrinierizmas (*doctrinairism*) – pati bedvasiškausia iš visų dvasios apraiškų“²¹. (Priminsime, jog *doktrinierius*, iš pranc. *doctrinaire*, – tai ‘žmogus, kuris akiai laikosi kurios nors doktrinos, formulių, taisyklių’²².)

Marija Luiza fon Franc (Marie-Louise von Franz) pritaria, jog pati bjauriausia piktybė mielai prisidengia „visokio plauko idealistinėmis, intelektualistinėmis nesąmonėmis, plisdama su visais tokiais šūkiiais kaip ‘gerovė’, ‘egzistencija’, ‘saugumas’, ‘taika tarp pasaulio tautų’ ir panašiais. Blogis dažnai slapstosi po idealizmu ir apskritai po visokiais *-izmais*, kurie paprastai tėra etiketės, pridengiančios visiškai bedvasį doktrinierizmą. Žmogus ‘žino’, kas teisinga, kas gerai kitiems ir visai žmonijai. Taip prasideda pabaiga, nuosmukis. Kremliaus intelektualiniai prievaizdai – klasikinis pavyzdys. [...] Visų šitų *-izmų* vardu nukankinta ir nužudyta daugiau žmonių nei mirė nuo bet kokių gamtos gaivalų“²³. Šiaip ar taip, pasak Jungo, „visokių *-izmų* išpažinimas [...] – tai r a m e n t a i luošiams, skydai bailiams, lovos tinginiams, vaikų lopšeliai neatsakingiesiems“, kuriems atrodo „protingiau likti namuose, t. y. niekada nepalikti kolektyvinių a p t v a r ū ir kiautų“²⁴.

Tie patys įvaizdžiai – Vytauto Mačernio eilėraštyje „Žmogiškoji komedija“:

*Norėjai pastatyti iš minčių
Sau t v i r t ū pastatą ir pastoviai gyvent jame,
Nebodamas audrų ir vėjų išūlių,
Lyg sraigė kiaute k i e t a m e.*²⁵

Ir toliau apie ideologiją ir stambeldystę iš esmės:

¹⁹ Jung 1959: 175.

²⁰ Jung 1980: 61–62; plg. Jung 1981: 206.

²¹ Jung 1978: 86.

²² TŽŽ: 118–119.

²³ Franz 1993: 120.

²⁴ Jung 2010: 466, 471; dar plg. Jung 1981: 206, 219, 221–222.

²⁵ Mačernis 1990: 162.

*Jeigu nori būt patenkintas ir būt laimingas,
Įtikėk kuo nors šventai ir jau neabejok daugiau.
Ir tu būsi išganytas, nerimas bet koks bus dingęs,
Nes bebūsi vieno pono vergas pagaliau.*

*Nesvarbu, ką tujen įtikėsi
(Tu gali tikėt, jog netikėsi esi);
Nuo tada suprasi viską aiškiai, tiesiai
Ir neklaidžiosi aplink nakty.*

*Sąžine ramia sudeginsi eretikus ant laužo,
Į kalėjimus sukiši daug kitaip galvojančių žmonių.
(Tikintieji neretai per vieną kart sudaužo
Tai, ką žmonija per amžius statė pamažu.)*

*Ak, nereikia laisvės, vien tikėjimo užtenka.
Laisvėje gyvent tikrai sunku.
Tikintis iš nuskriausto ir menko
Tampa milžinu. Todėl tikėk ir tu.²⁶*

Šitaip, nuo savo idėjų, idealų ir ideologijos išsipūtęs, ego „tampa milžinu“. Tokie „tikintieji“,

*į naują dievą ar į naują tiesą įtikėję,
išėina skelbti jos, norėdami išgelbėti visus.
Tai vis konfesijų naujų ir sudėtingų įkūrėjai:
Jie patys pasiruošę mirt ir gatavi marinti kitus.
Ir, savo aukšto idealo nušviesti,
Jie nesiskundžia net žiauriausia lemtimi.²⁷*

Esminį skirtumą tarp ideologijos ir tikro mąstymo, tarp stabmeldystės ir tikrojo dvasingumo užčiuopęs Džordžas Berklis (George Berkeley) svajojo, kad žmonės „niekad nenusižemintų ir neimtų garbinti savo pačių idėjų, o veikiausiai skirtų savo pagarbą tam amžinajam, nematomam Protui, kuris kuria ir palaiko visus dalykus“²⁸. Šis „amžinasis, nematomas Protas, kuris kuria ir palaiko visus dalykus“, iš esmės ir yra tai, kas vadinama Dievu, – ne viena ar kita „idėja“ apie jį, ne susidarytas jo įvaizdis.

Įvaizdį, stabą iš Dievo mes pasidirbame ir jo *įsitveriamo* tada, kai neatsispiriame pagundai jį *turėti*. Apie tai kalba Erichas Fromas (Erich Fromm), (idėją prilygindamas „vidiniam daiktui“): „Dievas, iš pradžių simbolizavęs didžiausią mūsų vidinės patirties vertybę, į t u r ė j i m ą orientuotame tikėjime virsta s t a b u. Pagal pranašus, stabas – tai mūsų pačių sukurtas daiktas, į kurį mes projektuojame savo jėgą, taigi nuskurdiname save pačius. Mes paklūstame savo kūriniui, taigi bendraujame patys su savimi. Kaip aš galiu turėti stabą, nes tai yra daiktas, stabas gali turėti mane, nes aš jam paklūstu. Vos tik

²⁶ Mačernis 1990: 164–165.

²⁷ Mačernis 1990: 166.

²⁸ Berklis 1988: 112, kursyvas jo.

Dievas virsta stabu, Jo savybės mano asmeninei patirčiai tampa tokios svetimos, kaip ir politinės doktrinos. Šį stabą galima šlovinti kaip gailėstingą Viešpatį ir tuo pat metu jo vardu sėti žiaurumą; lygiai taip pat iškreiptas tikėjimas žmonių solidarumu įgalina pačius nežmoniškiausius veiksmus, kuriems neužkerta kelio jokios abejonės. Tikėjimas pagal turėjimo principą – tai r a m s t i s tiems, kurie nori būti tikri, nori t u r ė t i paruoštus atsakymus į visus gyvenimo iškeltus klausimus, bet nedrįsta jų ieškoti savarankiškai.²⁹

Kitaip, bet ne mažiau reikšmingai tokią padėtį yra nusakiusi Rima Palijanskaitė: „Tada Dievas tėra didi, net baugi Galia ar tam tikra pasaulėžiūra, moralinis kodeksas ir pan. [taigi – ideologija], bet ne realiai patiriama tikrovė. Negyvas tikėjimas yra aklas, s u s t i n g e s, s t i n g d a s ir tikinčiojo dvasią.“³⁰ Mums čia svarbu tai, kad stabmeldystė ir pati yra sustigusi (sąmonės sąstingio padarinys), ir stingdo gyvą sąmonę (sąstingio veiksnys).

Savaime išskylantis tokio „negyvo tikėjimo“ įvaizdis yra miręs Dievas – savotiškas oksimoronas, kurį galima laikyti tiesiog stabo apibrėžimu.

Apie tai svarstydamas Martynas Heidegeris cituoja garsųjį Frydricho Nyčės (Friedrich Nietzsche) sakinį: „Didingiausias mūsų dienų įvykis – kad mirė Dievas, kad tikėjimas krikščioniškuoju Dievu pasidarė neįtikimas“; ir toliau pats jį plėtoja: „Iš šio sakinio darosi aišku, kad Nyčės žodyje apie Dievo mirtį minimas krikščionių Dievas. Bet ne mažiau tikra ir verta apmąstyti tai, kad pavadinimai ‘Dievas’ ir ‘krikščionių Dievas’ Nyčės mąstysenoje vartojami išreikšti apskritai antjusliniam pasauliui. ‘Dievas’ yra i d ė j ū ir i d e a l ū srities pavadinimas. [...] Žodis ‘Dievas mirė’ reiškia: antjuslinis pasaulis prarado galią. Jis nebegyvas“, bet „jeigu antjuslinis i d ė j ū pasaulis prarado savo saistančiąją, o svarbiausia, savo žadinančiąją ir kuriančiąją galią, tada nebelieka nieko, kuo žmogus galėtų r e m t i s ir į ką jis galėtų orientuotis. [...] Nihilizmas, baisiausias iš visų svečių, stovi prie durų.“³¹

Taip klykia *ego*, išsigandęs prarasti savo įprastą atramą.

Ko jau ko mažiausiai reikia bijoti, rimtai kalbant, – tai Dievo mirties; ir ko jau ko reikia mažiausiai gailėtis – tai yrančių, griūvančių jo stabų, kuriais žmogus iš tikrųjų pats Jį ir žudo.

Šia prasme tikras „nihilizmas“ galėtų būti ne toks jau baises, o gal net visai pageidautinas ir gerokai išsiilgtas. Anot filosofinio nihilizmo tyrinėtojos Ritos Šerpytytės, toks „pozityvus nihilizmas būtų tasai, kurio perspektyvoje būtis nebeprivalėtų turėti tų stabilumo, nekintamumo, apibrėžtumo savybių, kurias tradicinis metafizinis mąstymas, pradėdant graikais, baigiant mūsų laikais, jai priskyrė“³². Visas šias būčiai primetamas savybes, kuriomis ji mirtinai sugniaužiama ir užgniaužiama, taip, kad telieka *nihil*, galima ištarti vienu žodžiu – *sutvertumas*.

Toki „pozityvų nihilizmą“ – kaip galimybę būti „niekame“, „neapibrėžtyje“, būti „be atramos“ – yra trumpai ir paprastai nusakęs Tomas Mertonas. Jo žodžiais, žmogus gyvena „priešais vos pridengtą trikdančio n i e k u m o bedugnę. Jei žmogus t v i r t a i

²⁹ Fromm 2005: 65.

³⁰ Palijanskaitė 2010: 140.

³¹ Heidegeris 1992: 174–175, žr. 205, 210.

³² Šerpytytė 2007: 61.

neatsiremia į užtikrinančias ir gerai žinomas idėjas apie save ir savo pasaulį, jis tuoj pat įkrenta į tą niemukamą. Vis dėlto turime išmokti paaukoti šį ramstį³³. Pridurtina tik, jog būti „niekame“ reiškia tapti „niekuo“ – paaukoti savąjį *ego*.

Pats Heidegeris sakė: „Jeigu net krikščioniškas Dievas dingo iš savo vietos antjusliniame pasaulyje, pati vieta juk išlieka, nors ir tuščia. Ištuštėjusi antjusliškumo sritis ir idealus pasaulis dar gali būti išsaugomi. Tuščia vieta net skatina ją vėl užimti ir iš jos dingusį Dievą pakeisti kitu. Sukuriami nauji idėlai.“³⁴

Remiantis stabmeldžių taisykle „šventa vieta tuščia nebūna“, nuvirtusio ir suirusio stabo vieton, žinoma, nedelsiant grūdami nauji arba parestauruotas, patinkuotas senas. Betgi įmanomas ir kitoks, nestabmeldiškas sprendimas – palikti tą vietą tuščią, *laisvą*. Ir tik tada ji iš tikrųjų bus šventa, nes tik *laisvoje*, stabais neužkimštoje vietoje iš tikrųjų gali apsigyventi Dievas.

Dėl to verta prisiminti Vaižganto ištrauką: *Sako, esą tokių iškrypėlių, kurie biją erdvės ir tuštumo: ko nenusitvėrę, virstą. Rapolas galėjo būti tos pat rūšies iškrypėlis, tik antraip: jam tų štuomorių, kad visados būtų laisvas, nieko nenusitvėręs.*³⁵

Literatūra

Berklis, Dž. 1988. *Traktatas apie žmogiškojo pažinimo principus*. Iš anglų kalbos vertė, įvadinį straipsnį parašė ir paaiškinimus parengė A. Nesavas. Vilnius: Mintis.

Bielskis, A. 2020. Ar religija yra ideologija?, *Athena: filosofijos studijos*, 15: 112–132. Prieiga per internetą: https://athena.lt/files/pdf/15/Athene_C_214.pdf

BRMŠ III = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: *XVII amžius*. Sudarė N. Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.

Buck, C. D. 1949. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press.

Derksen, R. 2015. *Etymological Dictionary of the Baltic Inherited Lexicon*. Leiden–Boston: Brill.

Doniela, V. 1961. Atviroji ir uždaroji dvasia, *Metmenys*, 4: 26–41.

Eliade, M. 1975. *Patanjali and Yoga*. New York: Schocken Books.

Franz, M.-L., von 1993. *Projection and Re-Collection in Jungian Psychology: Reflections of the Soul*. London: Open Court.

Frisk, H. 1960. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Fraenkel, E. 1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Fromm, E. 2005. *Turėti ar būti*. Vertė J. Kriūnienė. Kaunas: Verba vera.

Guenther, H. V. 1972. *The Tantric View of Life*. Berkeley–London: Shambala.

Heidegeris, M. 1992. *Rinktiniai raštai*. Sudarė ir iš vokiečių kalbos vertė A. Šliogeris. Vilnius: Mintis.

Hillman, J. 1992. *Re-Visioning Psychology*. USA: Harper Perennial.

³³ Merton 2005: 124.

³⁴ Heidegeris 1992: 181.

³⁵ Vaižgantas 1995: 88.

- Jung, C. G. 1959. *The Basic Writings of C. G. Jung*. New York: The Modern Library.
- Jung, C. G. 1978. *Aion: Researches into the Phenomenology of the Self*. Princeton: Princeton University Press.
- Jung, C. G. 1980. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. Princeton: Princeton University Press.
- Jung, C. G. 1981. *The Structure and Dynamics of the Psyche*. Princeton: Princeton University Press.
- Jung C. G. 2010. *Atsiminimai, vizijos, apmąstymai*. Vilnius: Margi raštai.
- Kardelis, N. 1998. Įsiklausant į transcendencijos tylą: Pasvarstymai apie filosofijos gyvastį Arvydo Šliogerio „Transcendencijos tylos“ parašėse, *Naujoji Romuva*, 1 (521).
- Klein, E. 2003. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier.
- Kluge, F. 1999. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23., erweiterte Auflage bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York.
- Karulis, K. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, II. Rīga: Avots.
- Kubilius, J. 2011. *Prasmė – kaip gyvybė: Straipsniai, esė, etiudai*. Vilnius: Versus aureus.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1956–2002.
- Mačernis, V. 1990. *Po ūkanotu nežinios dangum: poezija, proza, laiškai*. Vilnius: Vaga.
- Meier, F. 1960. The Spiritual Man in the Persian Poet ‘Aṭṭār, *Papers from the Eranos Yearbooks*, IV: *Spiritual Disciplines*. Edited by J. Campbell. New York: Pantheon Books.
- Merton, T. 2005. *Kontempliatyvioji malda*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
- Namgyal, T. T. 1993. *Mahāmudrā: The Quintessence of Mind and Meditation*. Translated and annotated by Lobsang P. Lhalungpa. Delhi: Motilal Banarsidass.
- OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Palijanskaitė, R. 2010. *Amžinųjų jūrų varpai: Vydūniškosios mistikos link*. Klaipėda: Eglė.
- Pfeifer, W. 2004. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Pokorny, J. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag.
- Platonas 1999. *Faidonas, arba Apie sielą*. Iš graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė T. Aleknienė. Vilnius: Aidai.
- Razauskas, D. 2006. Sustabarėjusi sąmonė: „Dvasinės stambeldystės“ samprata (sekant lietuvių žodžio *stabas* vidinėmis sąsajomis), *Kultūrologija*, 14: *Rytai–Vakarai: Komparatyvistinės studijos*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas: 224–244.
- Razauskas, D. 2016. *Maironis – praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Razauskas, D. 2022a. Be pagrindo, be atramos: Dvasiniai *su-tvėrimo* ir *iš-tvėrimo* kontekstai, *Būdas*, 3: 17–25.
- Razauskas, D. 2022b. Idėjos, idealai ir ideologijos, *Naujoji Romuva*, 2 (619): 19–22. Prieiga per internetą: <http://www.nromuva.lt/files/2022-2.pdf>
- Sabaliauskas, A. 1990. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas.
- Sharma, Sh. 2014. *Thought Revolution: A Western Introduction to the Work of Acharya Shriram Sharma*. Editor Brahmavarchas. Haridwar: Shri Vedmata Gayatri Trust.
- Smoczyński, W. 2007. *Słownik etymologiczny języka liteuskiego*. Wilno: Uniwersytet Wileński.
- Sogjalas, R. 2011. *Tibetiečių gyvenimo ir mirties knyga*. Kaunas: Mijalba.

Šerpytytė, R. 2007. „Tikėti, kad tiki“: Nuo Dostojevskio Stavrogino iki Gianni Vattimo, *Religija ir kultūra* 2006, t. 3. Vilnius: Vilniaus universitetas: 55–63. Prieiga per internetą: <https://www.zurnalai.vu.lt/religija-ir-kultura/article/view/2809/1995>

Trungpa, Ch. 1973. *Cutting Through Spiritual Materialism*. Berkeley: Shambhala.

Uždavinys, A. 2006. *Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose*. Vilnius: Sophia.

Vaižgantas 1995. *Raštai, III: Dėdės ir dėdienės. Nebylys. Žemaičių robinzonas. Šeimos vėžiai*. Vilnius: Pradai.

Vijñāna-bhairava 1991 = *The Yoga of Delight, Wonder, and Astonishment*. A Translation of the *Vijñāna-bhairava* with an Introduction and Notes by Jaideva Singh. New York: State University of New York Press.

ДГРС = *Древнегреческо-русский словарь*. Составил И. Х. Дворецкий, И. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958.

Фасмер, М. 1996 I, II. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, I, II. Санкт-Петербург: Азбука.

Черных, П. Я. 1999. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, I. Москва: Русский язык.